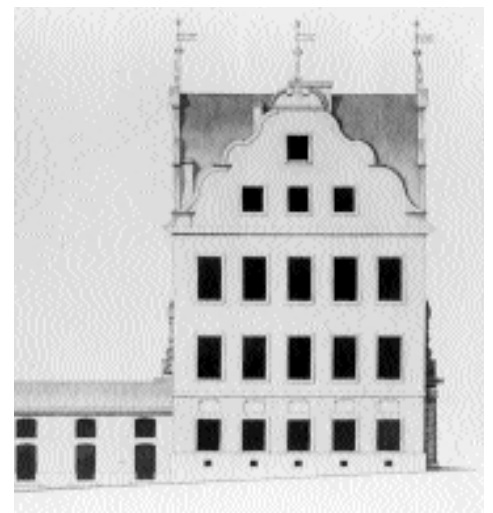
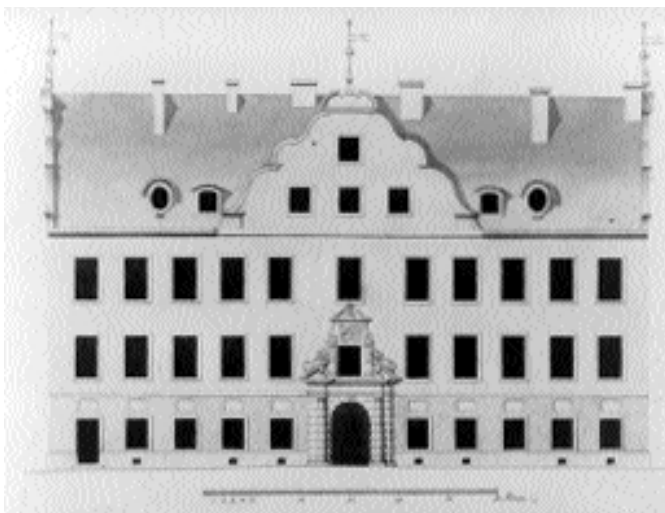
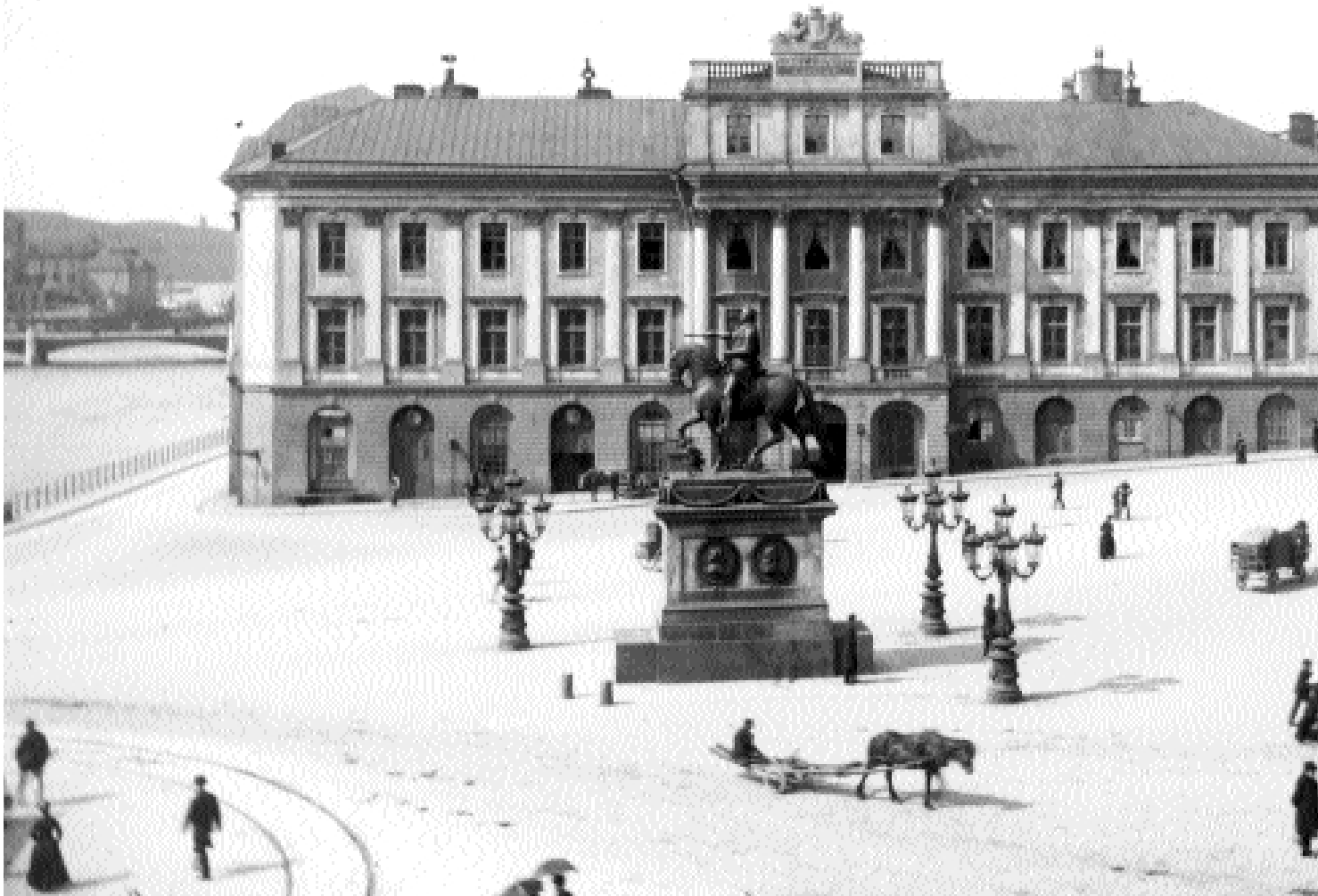

Arvfurstens

palats

ETT KUNGLIGT FIDEIKOMMISS

Arvfurstens palats vid Gustav Adolfs torg i Stockholm återfick för några år sedan sin ursprungliga färgsättning från 1700-talet. Det är det mest synliga resultatet av det omfattande restaureringsarbete som pågått i byggnaden under 1990-talet. De senaste åren har även innergården rustats med nya växter, en vattenspegel och ett nytt konstverk.

Våren 1888 ärvde den femårige hertigen av Skåne – prins Gustav Adolf – besittningsrätten till det 1700-talspalats vid Gustav Adolfs torg som

nu i snart hundra år, under namnet Arvfurstens palats, varit hemvist för Sveriges utrikesförvaltning. Den blivande Gustav VI Adolf blev den siste kunglige innehavaren av det kungliga fideikommiss som Gustav III:s syster Sophia Albertina instiftade 1783.

Gustav Adolfs torg, som fram till 1805 hette Malmtorget eller Norrmalmstorg, fick sin nuvarande form 1647 och under 1640-talet byggdes flera adelspalats kring torget och trakten fick en aristokratisk prägel.

Under 1710-talet presenterade Nicodemus Tessin den yngre ett magnifikt förslag till utformning av torget. I fonden tänkte han sig en kunglig krönings- och gravkyrka, som skulle flankeras av två pendangbyggnader. Tessins förslag var en drömvision utan förankring i den krigsutarmade svenska verkligheten och det var först under Gustav III:s tid som torget – genom tillkomsten av Norrbro, gamla operahuset och Arvfurstens palats – fick något av det utseende Tessin tänkt sig.

Lejonet och Leoparden

I samband med ordnandet av torget på 1600-talet skapades på dess västra sida kvarteret Lejonet, som ursprungligen benämndes Leoparden, ett namn som är belagt första gången 1649. Av okän-

da skäl ändrades namnet till Lejonet i slutet av 1600-talet, men kvarteret kallades även i fortsättningen stundtals för Leoparden.

Lennart Torstenson (1603–51) – greve av Ortala i Roslagen, ryktbar fältherre från den tyska krigsskådeplatsen och generalguvernör över Västergötland, Dal, Värmland och Halland – köpte redan 1634 fyra tomter på västra sidan vid torget. Tomterna slogs samman till den nuvarande fastigheten Lejonet I, som i stort sett är oförändrad sedan 1600-talet.

På tomten, som upptar kvarterets östra del mellan Fredsgatan och Strömmen, uppförde Torstenson åren 1646–51 ett palats. Själva palatset uppfördes närmast Fredsgatan, medan den sydöstra delen av tomten, mot Gustav Adolfs torg, upptogs av en envåningslänga av korsvirke under torvtak med salubodar. Bodarna hyste i början av 1700-talet bagare, skräddare, handskmakare, perukmakare, hattmakare och en krog.

Greve Torstenson och hans hustru friherrinnan Beata de la Gardie var ett internationellt par i en tid då krigarbanan var en väg till framgång och berömmelse. Friherrinnan följde med sin man under krigskampanjerna på kontinenten och båda stiftade bekantskap med tidens härskande mode och arkitektur. Det var självklart att de byggnader som de lät uppföra skulle utformas efter högt ställda anspråk och i tidens

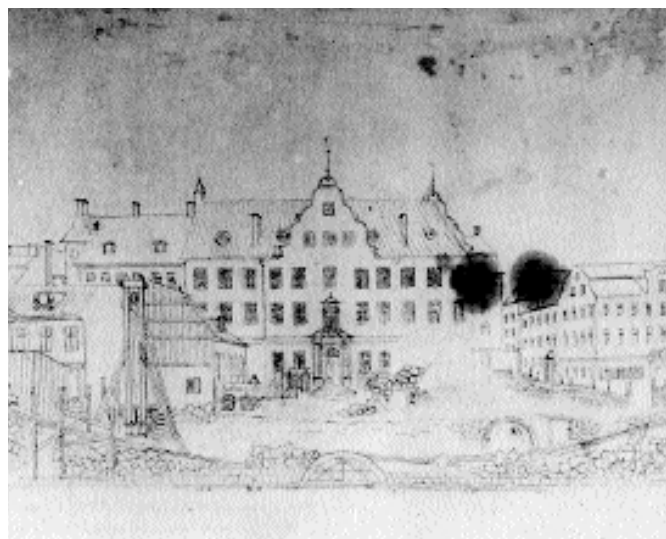

Gustav Adolfs torg med Arvfurstens palats en morgon på 1890-talet, långt innan det blev en trafikkarusell. Gaskandelabrarna kring Gustav Adolfs staty sattes upp på 1880-talet, men Sergels skulpturgrupp som föreställer Axel Oxenstierna dikterande Gustav II Adolfs bragder för historiens musa Clio kom inte på plats förrän 1906. Statyn förvaltas, liksom palatset, av Statens fastighetsverk. Längst till höger i bilden skimtar Hotell Rydberg. Fotografi från Lindahls Fotografiaffär, i Stockholms Stadsmuseum.

T.v. Erik Palmstedts uppmättningsritningar av Torstensonska palatset som ingår i norra delen av Arvfurstens palats. Fasaden mot Fredsgatan och gavelfasaden mot torget.

Willem Swiddes kopparstick från 1693 visar palatset med sin bodlänga mot torget, rakt nedanför Klara kyrka.

Arbetet med Arvfurstens palats har inletts och bodlängan mot torget är rivet. Konturetsning i Martins skola cirka 1783.

smak – den tysk-holländska renässansstilen, som under 1500-talets slut och 1600-talets början fick stor spridning i Nordeuropa. Efter samma manér som huset på Norrmalm byggdes också sätesgården Ulvsunda och guvernörspalatset i Göteborg.

På Willem Swiddes kopparstick från 1693, som visar Stockholm sett från Kastellholmen i *Suecia Antiqua et Hodierna*, ser vi det Torstensonska palatset i sin fulla glans med det branta koppartäckta sadeltaket och dekorerade gavelrösten. Där bakom skymtar Gustaf Horns palats och till höger om detta, vid själva torget, ligger Norrmalms kämnärskammars hus, kallat Castenhoff.

Det Torstensonska palatset hade tre våningar och fasaderna var sannolikt av tegel eller rödputsade. Bottenvåningen inrymde, förutom den välvda entréhallen, bland annat några salubodar mot torget och en del av husets ekonomilokaler. En trappa upp låg huvudvåningen med det stora bankett rummet Stensalen och paradsängkammaren i öster. Stensalen hade ett vävspänt tak med «ett stort schilderi mitt uti» och sängkammaren hade stucktak och var helt boaserad. I väster fanns själva bostaden där rummen hade målade tak. Palatset smyckades med två ståtliga portaler som fortfarande kan beskådas. Den ena pryder fasaden mot Fredsgatan medan den andra finns bevarad mot gården.

Förutom entrén på bottenvåningen finns det bara ett rum från Torstensons tid kvar i palatset och det är den forna

vardagsmatsalen en trappa upp i huset, som nu är protokollchefens rum.

Efter Lennart Torstensons död ärvde sonen Anders (1641–86) egendomen i kvarteret Leoparden. Anders Torstenson, som bland annat var generalguvernör i Estland, försökte utan framgång att sälja fadershuset på Norrmalm för att reparera sin i grunden havererade ekonomi. «Han saknade visserligen lyder Nordisk familjeboks dom över denne ädling.

Palatset drogs in till Kronan 1696, men återlämnades redan samma år till Torstensons arvingar.

På 1730-talet eldhärjades palatset och efter nödtorftig reparation hyrdes det ut till allehanda borgerliga näringsidkare. Bland andra hyrde kaffekokaren Norman en del av paradvåningen en trappa upp där han bedrev utskänkning av icke allenast kokat kaffe utan även spirituösa drycker.

Ägaren – karolinern och mösspolitikern Ture Gabriel Bielke – gjorde sig på sin ålders höst kvitt sina hyresgäster och inredde palatset, efter tidens smak, till sin privatbostad. Sedan greve Bielke i maj 1763 lämnat det jordiska såldes fastigheten till den stormrike köpmannen och hattpolitikern Claes Grill, samme man som lät bygga det vackra och välbevarade lantstället Svindersvik utanför Stockholm. När även Grill såldes till sina fäder ärvdes Lejonet 1 av hans dotter Anna Johanna som var gift med köpmannen Henrik Wilhelm Peill.

«Sophia Albertina Aedificavit»

Gustav III:s syster Sophia Albertina, som i motsats till sina bröder hade en hyfsad ekonomi, köpte i februari 1783 för egna medel den Torstensonska fastigheten av Peill och Anna Johanna Grill för att bygga ett modernt palats på tomten.

I mars samma år instiftade hon ett fideikommiss av fastigheten för det regerande kungahuset. Palatset skulle efter hennes död tillfalla Gustav III:s son hertig Karl Gustaf av Småland «och efter honom den äldsta af dess manliga arvingar och så vidare man efter man». Eftersom hertigen emellertid dog i späd ålder kom den andra paragrafen i stiftelseurkunden att tillämpas. Den innebar att egendomen fick disponeras av «den äldsta Sveriges rikes Arffurste, som näst efter kronprinsen äger rätt till Kronan».

Prinsessans generositet mot sina anförvanter var i själva verket ett avancerat ekonomiskt rävspel. Med donationen var förbundet att Kunglig Majestät och Kronan, alltså staten och inte kungafamiljen, skulle bekosta själva uppförandet av palatset. Som vanligt vid den här tiden var det tomt i den ordinarie statliga kassakistan och kostnaderna för prinsessans palats måste bestridas ur 'särskilda statsmedel'. Vilka i själva verket bestod av de bidrag som Frankrike givit Sverige för kampen mot den gemensamma fienden Ryssland, medel som 'finansminister' Liljencrantz förfogade över med magisk,

men kanske också motvillig, hand.

Arkitekten Erik Palmstedt fick Konungens uppdrag att ansvara för bygget, men hans konstnärliga frihet var starkt beskuren. Exteriören till prinsessans palats skulle göras exakt likadan som Adelcrantz operahus på andra sidan torget, som hade blivit färdigt 1782. Gustav III ville nämligen förverkliga Tessins monumentala grepp om torget och låta det flankeras av två pendangbyggnader. Dessutom skulle väsentliga delar av det Torstensonska palatset bevaras. Denna för tiden anmärkningsvärda pietet mot en gammal och omodern byggnad var ett utslag av Gustav III vurm för Gustav II Adolf och hans generalers hjältedåd.

Vidare var det Louis Masreliez (1748–1810), den gustavianska tidens store inredningskonstnär, som fick uppdraget att utforma de förnämsta interiörerna i palatset. Palmstedts självständiga insats begränsades därför till planlösningen samt gestaltningen av bottenvåningens vestibul med sina doriska kolonner, och av det monumentala huvudtrapphuset. Dessutom svarade han för inredandet av Torstensonska palatset till provisorisk bostad åt prinsessan.

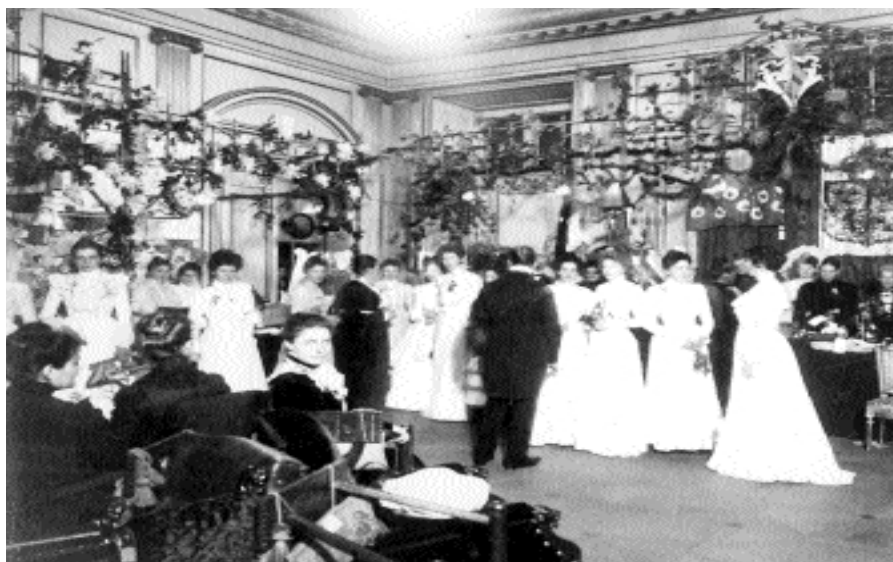
Byggnadsarbetena kom i gång redan 1783, men först 1791 var huset under tak och nu började inredningsarbetena. Masreliez insatser koncentrerades till våningen en trappa upp i huset och han skapade där några av den gustavianska tidens förnämsta interiörer.

Det centrala rummet är Stora salongen. Den sträcker sig tvärs igenom huset med tre fönster på vardera kortväggen mot torget och gården. Salongen, som inreddes under sommaren 1792, är hållen i vitt och guld och har genom sin storlek och de helboaserade väggarna indelade med joniska pilastrar, en uttalad monumentalitet. Salongen kallades ursprungligen Andra förmaket till skillnad från det angränsande och enklare Första förmaket, som var det första rum besökaren trädde in i.

Söder om Stora salongen ligger Sophia Albertinas audiensrum som inreddes 1792–93, även det med tre fönsteraxlar mot torget. Rummet har trots sin paradkaraktär en något mjukare gestaltning än Stora salongen, något som bland annat uttrycks av att den korin-

Gustav Adolfstorgsvakten ur Göta Livgarde utanför Arvfurstens palats. I bakgrunden Stockholms Intecknings Garantiaktiebolags hus, i kvarteret Johannes Större. Huset byggdes om 1903–05 och fotografiet måste alltså tagits något av dessa år. Även kvarteret Johannes Större förvaltas av Statens fastighetsverk.

Basar i Stora salongen i Arvfurstens palats 1901. Fotografi av Anton Blomberg i Stockholms Stadsmuseum.

Ett av rummen i prins Eugens våning i den södra delen av Arvfurstens palats. Fotografi från omkring 1890 i Stockholms Stadsmuseum.

År 1891 inleddes rivningen av Gustav III:s operahus från 1782. Det var då även aktuellt att riva Arvfurstens palats och ersätta det med ett modernt affärshus.

tiska pilasterordningen använts i stället för den joniska.

Hörnrummet mot Strömmen, som nu är utrikesministerns arbetsrum, avslutar rumsfilen utmed torget. Det inreddes 1793–94 och var ursprungligen prinsessans 'Sallon de Compagnie'. Rummet har en intimare karaktär än de båda föregående men utgör också, med sin rika interiör, en visuell och symbolisk kulmen på besökarens vandring genom mottagningsrummen i prinsessans våning. Hörnsalongen förmedlade också övergången från paradrummen mot torget till den privata delen av prinsessans våning med tre salonger mot Strömmen och tre mindre entresolerade rum mot gården.

Till utrikesministerns rum ansluter kabinettssekreterarens rum som ligger mot Strömgatan. Det var ursprungligen Sophia Albertinas arbetsrum, som också kallades Blå Cabinettet efter de blå damasttapeter som ursprungligen prydde väggarna och nu åter finns på plats efter den stora restaureringen 1948–52. I detta rum finns flera originalmöbler som har tillhört prinsessan. Bland andra märks det förnämliga skrivbordet som är ett arbete av Georg Haupt.

Man kan förvånas och förskräckas över den kungliga 'misshushållningen' med ett fattigt lands begränsade resurser. Men man kan ju alltid begrunda Tegnér's ord i dikten till Svenska Akademiens femtioårsjubileum 1836:

Der låg ett skimmer öfver
Gustafs dagar,
Fantastiskt, utländskt, flärdfullt
om du vill,
Men det var sol deri, och,
hur du klagar,
Hvar stodo vi, om de ej varit till?
All bildning står på ofri grund
till slutet,
Blott barbariet var en gång
fosterländskt;
Men vett blef plantadt, jernhårdt språk
blef brutet,
Och sången stämd, och lifvet
menschligt njutet,
Och hvad Gustaviskt var
blef derfor äfven Svenskt.

Vid Sophia Albertinas död 1829 blev den blott treåriga prins Karl – den blivande Karl xv – fideikommissarie. Den späde prinsen flyttade naturligtvis inte in i palatset utan det inrymde till stora delar bostäder för hovförvaltningen och prinsessans forna hovstat. Enligt prinsessans testamente fick hennes uppvaktnings och tjänstefolk fritt behålla sina bostäder på livstid. Här bodde bland andra officeren och konstnären Carl Stefan Bennet, som skapade den stämningsfulla vinterutsikten över Strömgatan, Strömmen och Riddarholmen, som publicerades i Kulturvärdens 'julnummer' 1999. Bennet blev prinsessans kammarherre så sent som 1827 och bodde kvar i palatset till sin död 1878 – sannerligen ingen dålig utdelning för två års hovtjänst!

Efter prinsessans död stod huvudvåningen tom och berövad det mesta av sitt möblemang. På 1830-talet uppläts ett par rum åt Konstföreningen i Stockholm, som för övrigt köpte flera av Bennets verk, och senare fick även Konstakademien och Slöjdföreningen husera i prinsessans förgyllda gemak. På bottenvåningen fanns dessutom sedan 1805 en av huvudstadens militärposter – Gustav Adolfstorgsvakten – och gardisterna har meddelat sig med eftervärlden genom graffiti i trapphuset.

Oscar, Carl och Eugen

Prins Oscar Fredrik, Sveriges och Norges arvfurste, hertig av Östergötland, förmäldes med prinsessan Sophia av Nassau den 6 juni 1857. Inför bröllopet iordningställdes Arvfurstens palats till bostad åt det unga fursteparet av arkitekten Johan Erik Söderlund, under överinseende av Fredrik Wilhelm Scholander, som då var professor i byggnadskonst vid Konstakademien.

I Sophia Albertinas palats föddes Oscars och Sophias söner, prinsarna Gustav, Oscar, Carl och Eugen.

Oscar Fredrik efterträdde sin bror Karl xv som kung efter dennes död den 18 september 1872 och följande år lämnade det nya kungaparet Gustav Adolfs torg och flyttade in i slottet på andra sidan Norrström.

Palatset hade redan vid Oscars tronträdde övergått till hans näst äldste son, hertigen av Gotland, prins Oscar. Prins Oscar förlorade emellertid besittningsrätten när han 1888 gifte sig med enskild svensk mans dotter och därmed förverkade arvsrätten till tronen. I stället övergick palatset till prins Gustav Adolf, den blivande Gustav vi Adolf, som blev den siste fideikommissarien.

Följande år flyttade prinsarna Carl och Eugen in i Arvfurstens palats som hyresgäster hos brorsonen.

Arvfursten sägs upp

Gustav Adolfs torg förändrades genomgripande under 1800-talets slut och 1900-talets början och till slut var det bara Arvfurstens palats, Norrbro och Gustav Adolfs staty som fanns kvar av den gamla torgmiljön.

Det verkliga nidingsdådet – ofattbart i sin brutalitet – var rivningen av

Gustav III:s operahus 1891–92, men det fanns också tankar på att fortsätta förstörelsen genom att ersätta Arvfurstens palats med ett modernt affärshus!

Staten köpte då palatset för samma summa – 2 250 000 kronor – som en privat spekulant erbjudit för att bereda utrymme åt bland andra Utrikesdepartementet, som flyttade in 1906. Till laga fardag, den sista september samma år, blev såväl hertig Carl som militärvakten uppsagda till avflyttning. Tre år senare flyttade också Sjöförvarsdepartementet in i huset, men även Regeringsrätten, Lagrådet, Stuteriöverstyrelsen och många statliga kommittéer fanns en tid i palatset. Sedan Regeringsrätten flyttade på 1930-talet har Utrikesdepartementet ensamt härskat i huset.

Arvfurstens palats blev statligt byggnadsminne 1935 och året därpå fick Byggnadsstyrelsens just avgångne generaldirektör, arkitekten Ivar Tengbom, i uppdrag att utreda en restaurering och ombyggnad av det nedslitna palatsets hundra rum.

Kriget kom emellan och först åren 1948–52 genomfördes restaureringen under ledning av Tengbom och med Masreliezkännaren Carl David Moselius som riksantikvariens kontrollant.

Moselius var för övrigt också kulturhistorisk kontrollant vid Ragnar Hjorths restaurering av Gustav III:s paviljong på Haga 1937–46, där interiörerna också är gestaltade av Masreliez.

Vid restaureringen återställdes Sophia Albertinas paradvåning i sin ursprungliga glans och skönhet efter en lång tid av förfall och det Torstenson-ska palatsets entréhall, med ingång från Fredsgatan, fick tillbaka sitt 1600-talsutseende.

Samtidigt byggdes på gården en helt ny arkivbyggnad, som också tog en del av Sagerska husets tomt i anspråk.

Det var en gång ...

Statens fastighetsverk avslutade 1995 en renovering av palatset som tagit sin början några år tidigare. För allmänheten är det mest påtagliga resultatet av renoveringen att fasaderna mot torget och Strömgatan färgats om i de ursprungliga kulörerna från 1700-talets slut. Dessutom har huvudtrapphuset blivit ljusare genom att 1790-talets marmoreringar restaurerats efter den ursprungliga färgskalan.

På luciadagen förra året invigdes palatsets gård efter en

upprustning som började 1998.

I sin nuvarande form skapades gården ursprungligen vid Ivar Tengboms restaurering 1948–52. Då utjämnades den kraftiga nivåskillnaden och gårdsplanen belades med kullersten inramad av skiffer. Nu har gården kompletterats med konstnärlig utsmyckning och ett arrangemang med rinnande vatten och en spegeldamm samt nya växter. I och med att Erik Dietmans skulptur *Det var en gång ...* kommit på plats och kunde avtäckas var de mångåriga arbetena i Sophia Albertinas palats avslutade. ■

Staffan Nilsson;
Fil.dr, byggnadsantikvarie

Erik Dietmans skulptur 'Det var en gång ...' invigdes på Luciadagen 2000.

Arvfurstens palats återfick i samband med Fastighetsverkets fasadrestaurering för några år sedan sin ursprungliga färgsättning från 1700-talet.